

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Кривоніс Світлана Василівна

УДК 37.034 (477)

**МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
(80-90-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти, Асоціація навчальних закладів України недержавної форми власності.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський експериментальний
інститут педагогічної освіти, ректор

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Васянович Григорій Петрович,
Львівський науково-практичний центр
Інституту педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
завідувач відділу гуманітарної освіти

кандидат педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Скульський Роман Павлович,
Науково-методичний центр “Українська
етнопедагогіка і народознавство” АПН
України і Прикарпатського
університету імені Василя Стефаника,
директор

Провідна установа: Інститут проблем виховання
АПН України, м.Київ

Захист відбудеться 30 травня 2003 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.01 у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника за адресою: 76000, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (76000, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57).

Автореферат розісланий “ ___ ” квітня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Рета О.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку української держави зростає увага до сільських шкіл. У другій половині 90-х років у сільській місцевості їх кількість становила 14.9 тис. (70,2% загальної кількості). 233.9 тис. учителів навчали 2219.9 тис. учнів. У той же час, важко не погодитись з академіком АПН України О.Я.Савченко, яка на Всеукраїнській науково-практичній конференції (Київ, 14-15 квітня 1999 року), аналізуючи освітні процеси в сільській місцевості, прийшла до висновку, що тут більше втрат, ніж здобутків, більше запитань, ніж відповідей.

Серед головних проблем сільської школи спеціалісти називають відсутність шкіл у 4.3 тис. сільських населених пунктів, масову міграцію до інших країн, фінансово-економічну кризу, велику зайнятість учителів, батьків, дітей домашнім господарством, зниження виховних функцій школи і сім'ї.

Повчальним і корисним є досвід минулих років. Дослідження освітньої політики в різних соціально-економічних умовах, системи науково-методичного забезпечення виховного процесу, особливостей професійної підготовки вчителів, досвіду сімейного виховання дозволить уникнути помилок, підвищити якість виховання учнів.

Проблема морального виховання старшокласників залишається однією з найскладніших як у педагогічній теорії, так і на практиці. Особливо яскраво це проявляється в процесі переходу до нових політичних, соціально-економічних відносин. Саме цим можна пояснити увагу до означеного питання педагогів, психологів, філософів, теологів.

Теоретичні основи морального виховання учнів розробляли К. Ушинський, Г.Ващенко, А.Макаренко, В.Сухомлинський та інші видатні педагоги.

Окремі аспекти проблеми морального виховання учнів досліджували В.Білоусова, М.Болдирев, В.Галузинський, В.Гурін, В.Гореева, В.Кумарін, І.Мар'єнко, А.Мудрик, Т.Цвєлих та ін.

Серед сучасних вчених, які вивчали цю проблему у контексті проблематики національної школи, формування системи виховання в історичному аспекті слід відзначити Г.Білавич, В.Васьковича, М.Євтуха, Т.Завгородню, В.Кеміня, Ж.Ковбу, І.Курляк, Г.Кучера, С.Лабу, В.Лугового, Б.Ступарика, М.Чепіль.

Особливості підготовки вчителів до морального виховання учнів досліджували М.Барна, І. Бех, Г.Васянович, Д.Герцюк, М.Красовицький, Р.Скульський.

Питаннями організації позашкільної діяльності учнів займалися такі науковці, як І.Андрухів, В.Гогулинський, С.Левицький, М.Окаринський, Р.Расевич, О.Тисовський.

Означена проблема, зокрема, вплив сім'ї на моральне становлення учнів, висвітлена в роботах М.Боришевського, Н.Камінської, С.Карпенчук, В.Костіва, В.Кравця, Н.Купини, Н.Лисенко, П.Мельничука, М.Стельмаховича.

Праці А.Вихруца, О.Вишневецького, Я.Войценка, С.Гладкого, В.Іванишина, В.Карагодіна, І.Мищишин дали можливість з'ясувати вплив церкви на моральне виховання учнів.

Окремі питання досліджуваної нами проблеми проаналізовано в дисертаціях В.Гайдаржі, Т.Міщенко, І.Осадчого, В.Ферштей, В.Хільковця.

Підвищення уваги суспільства до морального виховання молоді, потреби практики та необхідність здійснення цілісного, узагальнюючого педагогічного дослідження зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Моральне виховання старшокласників у сільських школах України (80-90-ті роки ХХ століття)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складовою колективної теми науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти “Закономірності розвитку освітніх систем” (протокол № 4 від 15 грудня 1998 року).

Об'єктом дослідження є моральне виховання учнів.

Предмет дослідження — особливості морального виховання старшокласників сільських шкіл України у 80-90-ті роки ХХ століття.

Мета роботи: здійснити аналіз морального виховання старшокласників (його методологічної спрямованості, цілей, завдань і відповідних їм педагогічних засобів) на предмет виявлення властивих йому позитивних і негативних явищ з тим, щоб з'ясувати, які з них доцільно застосовувати у перспективі і які потребують істотних корекцій, в тому числі й у відповідній професійній підготовці вчителів та організації педагогічної співпраці школи, сім'ї і громадськості у здійсненні виховної роботи.

Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження:

- вивчити пріоритетні напрями розвитку теорії і практики морального виховання учнів у досліджуваній період;

- дослідити умови педагогічного керівництва процесом морального виховання старшокласників сільської школи у 80-90-ті роки ХХ століття;
- здійснити аналіз особливостей морального виховання старшокласників у позашкільній роботі;
- з'ясувати можливості використання виховних традицій в умовах сучасної школи.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів**: аналіз педагогічної, психологічної та філософської літератури, а також змісту шкільної документації (навчальних планів, програм), підручників і посібників; класифікація, узагальнення та систематизація досліджуваних матеріалів; опитування (анкетування, бесіди з вчителями, студентами, батьками); статистичне опрацювання отриманих даних.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали наукових бібліотек Тернопільської області, Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАНУ, Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського, бібліотеки Тернопільської Вищої Духовної Семінарії імені Патріарха Й.Сліпого.

У процесі дослідження було використано фонди Тернопільського краєзнавчого музею та Державного архіву Тернопільської області (психолого-педагогічна література, наукові програми, плани, підручники, посібники; звіти, заяви, періодика).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у вивченні пріоритетних напрямів теорії і практики морального виховання учнів (поєднання національних і європейських традицій, підвищення рівня педагогічної культури, уточнення основних понять, дослідження особливостей виховної роботи в період становлення незалежної держави), у виявленні педагогічних умов морального виховання старшокласників (інформаційне забезпечення виховного процесу, діагностика рівня професійної підготовки студентів і вчителів, оптимальний вибір методів морального виховання), визначенні форм ефективної співпраці школи, сім'ї та громадськості в процесі морального виховання учнів сільської школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дослідження впроваджено в навчально-виховний процес сільських шкіл, використано при розробці та під час читання спецкурсів і спецсеминарів ("Система морального виховання учнів", "Основи християнської моралі", "Релігієзнавство" тощо) для студентів навчальних закладів III-IV рівнів акредитації,

слухачів курсів підвищення кваліфікації, в підготовці вчителів-катехитів. Висновки дослідження можуть бути використані при написанні підручників, посібників з педагогіки та історії педагогіки.

Вірогідність результатів і висновків дисертації забезпечується значним обсягом джерельної бази (періодичних видань, науково-педагогічної літератури, архівних матеріалів), використанням сучасних досягнень педагогіки та психології, комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних предмету, об'єкту, меті і завданням дослідження, апробацією висновків у виховній практиці, результатами опитування.

Апробація результатів дослідження. Апробація і впровадження висновків та основних положень дисертаційного дослідження здійснювались у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти, загальноосвітніх школах Зборівського і Тернопільського районів Тернопільської області. Здобуті експериментальні дані було викладено в доповідях на Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Психолого-педагогічні основи розвитку творчих здібностей особистості” (Тернопіль, 1998 р.), “Організація навчально-виховного процесу в гімназіях України” (Тернопіль, 1998 р.), “Наука й освіта в слов'янських краях: минуле, сучасне, майбутнє” (Тернопіль, 2000 р.).

Результати дослідження використовуються у процесі професійної підготовки студентів філологічного та психологічного факультетів Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (довідка № 11 від 4.02.2003 р.), при розробці спецкурсів і спецсеминарів для студентів навчальних закладів різних рівнів акредитації (Тернопільський державний педагогічний університет імені В.Гнатюка, довідка № 14 від 23.01.2003 р., Чортківське педагогічне училище, довідка № 68 від 26.03.2003 р., Івано-Франківський теологічний інститут, довідка № 25 від 28.02.2003 р.).

Основні положення та висновки дослідження відображено в 5 одноосібних публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Повний обсяг дисертації становить 197 сторінок, основна частина займає 166 сторінок.

Список використаної літератури налічує 213 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, методи дослідження, подано джерельну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведено відомості про апробацію і впровадження основних положень дисертації.

У **першому розділі “Теоретичні засади морального виховання старшокласників”** висвітлено основні положення теорії морального виховання, що посідають значне місце в працях провідних науковців і були реалізовані в навчально-виховній роботі педагогів-практиків, проаналізовано етнопедagogічні, а також релігійні аспекти досліджуваної проблеми, розглянуто регіональні особливості морального виховання.

У дослідженні розкрито теоретичні і практичні аспекти морального виховання в школах Галичини, оскільки тут була створена своєрідна система морального виховання, яка вдало поєднувала досягнення етнопедagogіки і педагогічної науки. Цей досвід власне став основою при створенні національної системи виховання в 90-ті роки ХХ століття.

Пріоритетним завданням вважалось виховання морально досконалої особистості, а моральне виховання визначалось як стрижневий і домінуючий напрям усього процесу виховання.

В період з 1900 по 1939 рр. відбулось шість Міжнародних конгресів з питань морального виховання, які ставили за мету об'єднання цілого світу в рамках спільної моральності, об'єднання всіх людей, що бажають бути причетними до морального виховання, у співпраці, “без огляду на расову, національну та релігійну приналежність”; розбудити й утвердити віру в існування певних загальнолюдських моральних сил, віру в їх розвиток з допомогою виховання.

Вивчення праць провідних вчених дозволяє зробити висновок, що основними методами морального виховання є: переконання і роз'яснення, заохочення, покарання, нагорода, обмін думками між учнем і вихователем з питань моралі, вправи (К.Ушинський); педагогічне піклування, повага і вимога, заохочення, покарання, спеціальна виховна дисципліна, щирість і відвертість, колектив, сім'я, вправи, праця (А.Макаренко); практичне привчання, переконання, повага і вимога, довіра і наказ, спонування до активного виявлення

думки і почуття, одухотворення юнаків і дівчат такою працею, яка створює повноту духовних інтересів і запитів (В.Сухомлинський).

Педагогічні ідеї минулого, трансформовані комуністичною ідеологією, слугували теоретичною основою для розробки радянської системи морального виховання, своєрідною вершиною розвитку якої були 80-ті роки ХХ століття.

Завдання морального виховання учнів, які були визначені у 80-ті роки, можна умовно поділити на дві групи. По-перше, завдання, що мали ідеологічну спрямованість: формування в учнів марксистсько-ленінських переконань, внутрішньої потреби неухильно додержуватися правил соціалістичного співжиття та радянських законів, потреби жити і діяти у відповідності з принципами і нормами комуністичної моралі, соціалістичного колективізму; формування таких звичок поведінки в колективі, в сім'ї, в суспільстві, які відповідають вимогам комуністичної моралі, почуття інтернаціоналізму та відданості справі Комуністичної партії, непримиренності до ворогів комунізму, справи миру і свободи народів; виховання громадянина соціалістичного суспільства, активного будівника комунізму в душі любові до соціалістичної багатонаціональної Батьківщини.

По-друге, завдання загальнолюдського характеру: формування моральних почуттів учнів, їх переконань і поведінки, гуманних відносин, товариської взаємодопомоги, відповідальності у взаєминах між членами колективу, активної життєвої позиції, свідомого ставлення до громадського обов'язку, коли єдність слова і діла стає повсякденною нормою поведінки; виховання таких моральних якостей, як дисциплінованість, організованість, простота і скромність, доброзичливість, порядність, чуйність, ввічливість, повага до старших, турбота про молодших, чесність і правдивість, вимогливість і принциповість, стійкість і мужність характеру; прагнення до сумлінного навчання та праці на благо суспільства; вміння правильно оцінити свою поведінку та діяльність; дотримання культури зовнішнього вигляду, правил поведінки на вулиці, у школі, сім'ї.

Аналіз педагогічної періодики 80-х років ХХ століття засвідчив, що проблемам морального виховання старшокласників у сільських школах приділялось мало уваги. Різні аспекти морального виховання найчастіше розглядались у журналі "Радянська школа". Тематичний аналіз журналів (1980-1990 рр.) засвідчив, що впродовж цього періоду перш за все розглядались такі питання морального виховання: теоретичні аспекти, проблеми юнацького віку, педагогічне

керівництво процесом морального виховання, моральне виховання на уроках і в процесі позашкільної діяльності, сім'я і моральне виховання, спільна діяльність школи, сім'ї і громадськості, моральне виховання старшокласників у сільських школах, атеїстичне виховання.

Перевагу надавали атеїстичному вихованню, теоретичним аспектам та моральному вихованню у позашкільній діяльності. Автори дванадцяти статей аналізували проблеми морального виховання старшокласників у сільських школах.

Завдання морального виховання в 90-ті роки педагоги вбачали у формуванні моральних понять, поглядів, переконань, уявлень, стійких моральних цінностей, високої моральної свідомості, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки в різних сферах життєдіяльності на основі засвоєння норм моралі; у формуванні високої духовності, національної свідомості, громадянської відповідальності, чесності, працьовитості, соціально-значущих інтересів людини-громадянина незалежної України, у вихованні поваги і любові до рідної землі та історії свого народу, непримиренного ставлення і готовності до боротьби з антигромадськими проявами та злочинністю, потреби постійного морального вдосконалення, в утвердженні принципів загальнолюдської моралі; у засвоєнні національних норм і традицій, духовної культури народу, моральних форм і якостей, які є регуляторами взаємовідносин в суспільстві; у забезпеченні потреб особистості в самореалізації, духовної єдності поколінь; у передачі молоді соціального досвіду, своєрідності світогляду, національної ментальності.

Упродовж 1991-2000 рр. тематична спрямованість журналу “Рідна школа”, в контексті означеної проблеми, поступово змінюється. Найбільша увага звертається на такі питання: теоретичні аспекти, моральне виховання засобами народної педагогіки, сім'я і моральне виховання, спільна діяльність школи, сім'ї і громадськості, вплив церкви на виховання, виховання духовності, національно-патріотичне та антинаркогенне виховання.

Порівняльний аналіз тематичного змісту журналів “Радянська школа” (80-ті роки) та “Рідна школа” (90-ті роки) дав змогу з'ясувати, що в 90-ті роки в журналах з'являються принципово нові статті, автори яких почали досліджувати особливості національно-патріотичного виховання.

У другому розділі “Моральне виховання старшокласників сільських шкіл України” визначено педагогічні умови забезпечення

морального виховання старшокласників у 80-90-ті роки ХХ століття, досліджено готовність майбутніх вчителів до здійснення процесу морального виховання, розкрито особливості реалізації основних завдань морального виховання старшокласників у позашкільній діяльності, виявлено виховні можливості молодіжних організацій та визначено шляхи їх ефективного впливу на моральне становлення учнів.

Серед педагогічних умов, які ведуть до підвищення рівня моральності серед старшокласників, заслуговують на увагу напрями морального виховання, розроблені М.Красовицьким (приспосовування методики виховання до демократичного принципу свободи вибору, розробка ефективних методів і форм виховання, які спиратимуться на власний життєвий досвід учнів, розробка теоретичних засад і шляхів залучення учнів до моральної активності через виконання певних соціальних ролей); виховні інваріанти І.Беха (культивування в учня досвіду свободи самому приймати рішення, формування у нього образу “хорошого іншого”, цінності іншої людини, виховання в суб’єкта здібності й бажання усвідомлювати себе як особистість); правила-вимоги В.Білоусової (почуття єдності з іншими, побудова “психологічної зони” доброзичливості (мовний, тактильний, візуальний контакт вчителя з вихованцями), сприяння й прохання допомоги).

У розділі аналізуються результати опитування вчителів, студентів, учнів на предмет визначення готовності вчителів та студентів до здійснення морального виховання та з’ясування загального рівня морального розвитку старшокласників сільських шкіл (1998 р.). Дослідженням охоплено 145 вчителів і 290 учнів сільських шкіл Зборівського і Тернопільського районів Тернопільської області та 231 студента Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. Опитування серед вчителів засвідчило, що між вчителями та їхніми вихованцями існує взаєморозуміння (132 вчителі (91%) запевнили, що учні сумлінно виконують їхні доручення, часто звертаються до них за допомогою). Переважна більшість наставників (понад 80 %) відзначили, що ставляться до своїх вихованців, як до рівних, але наголошують при цьому, що доцільно дотримуватись певної дистанції між вчителем та учнем.

Форми зауважень бувають різними: найчастіше це вимога (37,2 %) та прохання (29 %), рідше — запитання (24,1%), в крайньому випадку — наказ (9,7 %). У своїй педагогічній діяльності 77 опитаних вчителів (53,1%) віддають перевагу методу заохочення, 41 вчитель

(28,3%) — покарання; 27 вчителів (18,6%) застосовують в однаковій мірі як заохочення, так і покарання.

Аналіз результатів, отриманих під час вивчення думки студентів, дає підстави стверджувати, що майбутні вчителі знайомі з питаннями теорії морального виховання. Цей аспект виховної діяльності вони здебільшого розуміють як шлях, що сприяє формуванню позитивних рис характеру, світогляду, утвердженню загальнолюдських цінностей.

Серед методів морального виховання студенти найчастіше називали заохочення, переконання, власний приклад, бесіди, лекції, диспути.

Основне завдання морального виховання майбутні вчителі вбачали у вихованні всебічно розвинутої, морально багатой особистості, яка з любов'ю ставиться до ближніх, до своєї Батьківщини, вміє адекватно оцінити свої думки і вчинки. Для підвищення рівня моральності серед старшокласників студенти пропонували влаштовувати зустрічі з цікавими людьми, організовувати різноманітні вечори, виховні години, уроки-диспути, дискусії, конференції, на яких обговорювати наболілі проблеми молоді.

Відзначимо, що наше історико-педагогічне дослідження не передбачало експериментальної перевірки фактів. Вивчаючи думку вчителів, студентів, учнів, батьків ми прагнули лише уточнити концептуальні висновки вчених, перевірити їх значимість для сільських шкіл.

У другому розділі розглянуто й проаналізовано морально-виховний потенціал предмету “Основи християнської моралі”, який, за анкетними даними, здобув підтримку учнів, педагогів, психологів і батьків. На уроках християнської етики дітям прищеплюється любов, співчуття, милосердя, вміння долати труднощі.

Для досягнення мети морального виховання на заняттях з цього предмету доцільно застосовувати різноманітні форми: читання Святого Письма, ознайомлення з основами іконографії, спів, малювання, поезію, конкурси, вікторини, дискусії, інсценізації, слухання духовної музики.

У роботі розглянуто масові, групові та індивідуальні форми позакласної роботи.

Моральне вдосконалення старшокласників сільських шкіл у позашкільній діяльності (90-ті роки) тісно пов'язане з відродженням та діяльністю традиційних українських молодіжних організацій

“Пласт”, “Скіф”, “Молода Просвіта”, “Сокіл”, релігійного об’єднання “Українська молодь — Христові”. В умовах, коли припинили свою діяльність комсомольські організації, молодіжні товариства стали об’єднувати все більше і більше число старшокласників. Основна мета названих організацій — утвердження принципів загальнолюдської моралі, плекання патріотів самостійної України.

Викликає тривогу той факт, що в другій половині 90-х років старшокласники сільських шкіл почали менше читати, у той же час різко зросла популярність зарубіжних періодичних видань (“Натали”, “Лиза”, “Gool”, “Отдохни”) серед молоді, російські естрадні ансамблі мали перевагу в порівнянні з українськими.

Якщо врахувати традиційну увагу до масових форм виховної роботи, характерну для минулих років, стане зрозумілою занепокоєність рівнем морального розвитку старшокласників.

Встановлено, що поруч з молодіжними організаціями, які сприяють виробленню теоретичних і практичних засад морального виховання, збільшується ряд неформальних угруповань асоціального характеру.

Вивчення думки старшокласників засвідчило, що 11,8% юнаків не бачають ніякої загрози у вживанні алкоголю та куріння і не вважають, що це призводить до відхилень у поведінці, скоєння правопорушень та злочинів. 7,1% дівчат та 11% юнаків заявили, що вирішення питання про куріння та вживання алкоголю є особистою справою кожної людини. Решта висловили негативне ставлення до паління та вживання алкогольних напоїв. Щодо наркотичних речовин, то всі старшокласники негативно ставляться до їх вживання.

Результати опитування дають підстави стверджувати, що у позашкільній діяльності на моральність молоді чималий вплив мають звичаї, традиції, обряди, свята. Відповіді учнів та батьків засвідчили, що сімейною традицією для багатьох родин є святкування церковних та національних свят. Тому важливим завданням позаурочної виховної роботи є формування в учнів інтересу до народних традицій, звичаїв, обрядів, розкриття їх моральної цінності, організація фольклорно-етнографічних експедицій, зустрічей з майстрами народної творчості.

У третьому розділі “Удосконалення виховного процесу в сільській місцевості за роки незалежності України” висвітлено вплив сім’ї і громадськості на моральне виховання старшокласників сільських шкіл, обґрунтовано шляхи творчого використання в сучасних умовах досвіду минулих років.

Як свідчить анкетування, проведене серед батьків у 1999 році (опитано 290 респондентів), понад 70 % з них відчувають брак часу на спілкування з дітьми. Крім того, майже 50 відсоткам не вистачає педагогічних знань, підтримки з боку педагогів і психологів, понад 50 % опитаних сімей не цікавляться літературою, присвяченою вихованню, 10 % навіть при наявності цієї літератури у домашній бібліотеці майже не звертаються до неї.

Батькам потрібна серйозна допомога в ґрунтовному оволодінні основами сімейної педагогіки, психології, фізіології, практики сімейного виховання, підвищенні педагогічної культури.

Проблема встановлення оптимальних взаємин між дорослими дітьми й батьками є однією з найскладніших у процесі морального виховання старшокласників в сім'ї. Лише 20 % з опитаних батьків не відчувають жодних непорозумінь у стосунках з дітьми. Іншим не вистачає часу, а також терпіння, взаєморозуміння, відвертості, поваги.

У 60 відсотків опитаних сімей мають місце конфлікти, які найчастіше виникають через невміння зрозуміти дітей, їх неслухняність, важке матеріальне становище. Водночас, лише окремі з них вважають, що сімейні конфлікти розв'язати дуже важко, інколи навіть неможливо. Більшість ж батьків стараються розумно підходити до розв'язання конфліктних ситуацій, і коли потрібно — переконати дитину в хибності її поглядів.

Як показали результати дослідження, у батьків виникає проблема з ціннісними орієнтаціями. Прикро, однак сучасна сім'я оперує цінностями переважно зі сфери матеріальних інтересів.

У роботі розкрито відмінність у характері батьківського і материнського впливу на дитину. Відносини “мати-дитина” складаються сприятливіше, ніж відносини “батько-дитина”. На запитання “Хто тобі ближчий?” 76 відсотків дівчат відповіли “мати” і лише 11,7 % назвали батька.

Результати соціологічного опитування серед старшокласниць дають підстави стверджувати, що стосунки з друзями у них складаються значно простіше, ніж з батьками. Лише третина респондентів були відвертими з матір'ю. Водночас, поділитись своїми проблемами з друзями можуть близько 65 % дівчат.

Сім'я має великі можливості врятувати молодь від бездуховності засобами народної педагогіки. Проведене нами опитування показало, що хорошим звичаєм окремих сімей є відвідування бабусь та дідусів на Святвечір, складання “Родовідної

книги”, де занотовуються перекази й легенди, цікаві історії з життя родичів.

У розділі значну увагу приділено вивченню впливу церкви на моральне виховання старшокласників сільських шкіл.

Аналіз даних, отриманих під час дослідження, дає підстави стверджувати, що і батьки, і діти позитивно ставляться до релігії. Лише п'ятеро старшокласників (1,7%) із 290 опитаних висловили нейтральне ставлення до релігії та церкви.

Серед засобів впливу релігії виділено: богослужіння, молитву, обряди, святі таїнства, проповідь, благословення; релігійну музику, живопис, архітектуру, а також зустрічі із духівниками, які допомагають зрозуміти зміст християнства, навчають бачити власні гріхи і боротись з ними, не судити одне одного, не зловтішатись. Релігійні проповіді змушують молодих людей не реалізувати негативні думки в діях, породжують бажання шукати шляхи самовиховання.

З'ясувавши, які цінності є для старшокласників визначальними у повсякденному житті, було встановлено, що 62% старшокласників прагнули поєднати у собі духовні та матеріальні цінності, а також цінності власного “Я”. Другу за чисельністю групу (20 %) складають учні, головними для яких є цінності матеріальні. Лише 13% опитаних надають перевагу духовним цінностям; 5% старшокласників орієнтуються виключно на власне “Я”.

У дослідженні узагальнено шляхи налагодження співробітництва між школою, сім'єю, громадськістю, церквою, які сприяли закріпленню моральних норм на практиці в 90-ті роки ХХ століття. Це, зокрема, виступи вчителів та священників перед батьками, відвідування вчителями сімей учнів, спільне обговорення на батьківських зборах проблем морального виховання учнів та недоліків у навчанні й поведінці; індивідуальні консультації, завдання батькам з метою морального вдосконалення молоді в сім'ї, бесіди з батьками щодо виховання в дітей моральності; спільна підготовка та участь у проведенні різноманітних виховних заходів, а також підтримка молодіжного руху, організація опіки молоді над немічними й самотніми людьми.

Відзначимо наявність певного протиріччя між нормативно-правовими документами про освіту і практикою організації виховного процесу в сільських школах у 90-х роках ХХ століття (маємо на увазі, насамперед, співпрацю школи і церкви).

ВИСНОВКИ

Дослідження регіональних особливостей морального виховання учнів сільських шкіл дозволяє дійти висновку про значимість досягнень вітчизняної педагогічної науки і практики для обґрунтування теоретичних основ системи національного виховання. По-перше, була чітко визначена мета виховання, в основі якої — активна діяльність для блага України, суспільства, родини.

По-друге, виховний процес проводився на основі поєднання національних і європейських традицій.

По-третє, в основі виховного впливу вихователя на учнів чітко прослідковуються засади гуманізму.

По-четверте, був апробований унікальний багаторічний досвід спільної діяльності сім'ї, церкви, громадськості у вихованні учнівської молоді.

По-п'яте, зміст, форми, методи виховної роботи, діяльність різноманітних молодіжних організацій можуть успішно використовуватись і в сучасних умовах.

По-шосте, ефективному педагогічному керівництву виховною роботою сприяла об'єктивна інформація про негативні явища в молодіжному середовищі.

У той же час, відсутність власної державності значною мірою знижувала рівень виховної роботи.

За роки радянської влади була створена принципово нова система морального виховання учнів. Вона характеризується іншими ідеологічними засадами, концентрацією уваги на колективних формах діяльності, матеріалістичному світогляді. Перевагою радянської системи морального виховання стало проголошення і, певною мірою дотримання, гуманістичних ідей, а також продумана система молодіжних організацій, об'єднання всіх можливих засобів впливу на свідомість особистості.

Водночас, ігнорування національних інтересів, традицій, обмеження доступу до європейської культури, відсутність в Україні академічних наукових центрів обумовлювало розбіжність між теорією і практикою, викликало незадоволення, яке врешті-решт і обумовило політичні та соціальні зміни.

Перетворення України на самостійну державу, поступова перебудова системи освіти, утвердження принципів загальнолюдської моралі, розвиток національної системи виховання створили

передумови для підвищення ефективності морального виховання старшокласників.

Серед пріоритетних напрямів реформування загальної середньої освіти у 90-ті роки була передбачена розбудова сільської школи, як важливої умови соціально-культурного розвитку села та збереження традицій українського народу.

Результати нашого дослідження дозволяють зробити висновок про певну невідповідність між традиційним уявленням про сільську молодь і реальністю, а також визнати розбіжність між вимогами нормативно-правових документів про освіту і можливістю їх реалізації на практиці. Занадто віддалена перспектива виконання освітніх програм знижує їх ефективність.

Рівень науково-методичного забезпечення виховного процесу не відповідає сучасним вимогам. Виняток становить розробка ефективних діагностичних програм для оцінки моральних якостей особистості.

Враховуючи специфічність процесу виховання і, особливо, формування моральних якостей особистості, необхідне цілеспрямоване вивчення основ моралі, тобто введення в шкільну програму окремого навчального предмета.

Курс основ християнської моралі здобув підтримку учнів, студентів, вчителів, батьків. Водночас, згідно з результатами опитування, цей предмет повинен формувати в учнів критичне ставлення до вибору власної релігійної позиції, враховувати і зберігати право на свободу віросповідання.

Визначаючи ставлення майбутніх вчителів до виховних можливостей релігії, було з'ясовано, що майже всі студенти висловили позитивне ставлення до релігії та курсу основ християнської моралі. На їх думку, за умови щирої віри релігія виступає основним регулятором людської поведінки, зупиняє перед здійсненням поганих вчинків, спонукає жити не порушуючи норм моралі. Але релігія має позитивний вплив за умови самостійного вибору віросповідання, коли не нав'язується та чи інша віра. Студенти вважають, що кожна людина сама повинна зробити вибір, жити їй за релігійними правилами чи ні.

Результативність морального виховання молоді значною мірою залежить від правильної організації позашкільної діяльності учнів. Дослідження свідчить, що найпоширенішими видами занять старшокласників у вільний час є спілкування з друзями, перегляд телепередач, читання книг і періодичної преси (на жаль, найчастіше

це неукраїномовні газети і журнали), заняття спортом, прослуховування музичних записів (старшокласникам однаковою мірою імпонують як українські, так і зарубіжні співаки).

Аналіз теоретичних і практичних аспектів організації позашкільної діяльності в сільських школах дозволяє зробити невтішний висновок про відсутність продуманої системи виховної роботи із старшокласниками.

Актуальною проблемою морального виховання молоді в процесі позашкільної роботи є запобігання впливу на неї ряду неформальних угруповань, в яких легко потрапити у залежність від тютюну, алкоголю та наркотиків.

Особлива увага в нашому дослідженні зверталася на роль батьків у виховному процесі. Більше двох третин батьків відчували брак часу на спілкування з дітьми, що є однією із причин сімейних суперечок. Конфліктні ситуації виникали також через неслухняність дітей, нездатність частини батьків зрозуміти їх, скрутне фінансове становище, прагнення самостійно вирішувати власні проблеми.

Часто батьки віддають перевагу хорошій освіті, матеріальному забезпеченню, вмінню пристосовуватись до складних життєвих умов, тоді як виховання доброти, чесності, працелюбності відходить на другий план.

Особливої гостроти проблема сімейного виховання набула в другій половині 90-х років у зв'язку із масовим виїздом батьків за межі України.

Підвищення рівня моральності серед молоді можливе за умови налагодження співпраці між школою, сім'єю та громадськістю. Потрібні також взаємна згода і спільний підхід до вибору методів і засобів виховання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Кривоніс С.В. Вплив релігії на моральне становлення молоді // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. — Тернопіль. — 2001. — № 7. — С. 17-21.

2. Кривоніс С.В. Моральне виховання в ученні К.Ушинського, А.Макаренка, В.Сухомлинського // Обрії: Науково-педагогічний журнал Івано-Франківського інституту післядипломної педагогічної освіти.—2002.— № 2.— С.30-33.

3. Кривоніс С.В. Моральне виховання старшокласників в умовах сільської школи // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. — Тернопіль. — 2001. — № 6. — С. 11-17.

4. Кривоніс С.В. Роль сім'ї у моральному вихованні дітей // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. — Тернопіль. — 2002. — № 1. — С. 8-13.

5. Кривоніс С.В. Традиції морального виховання учнів у школах Галичини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. — Тернопіль. — 2001. — № 9. — С. 76-80.

АНОТАЦІЯ

Кривоніс С. В. Моральне виховання старшокласників у сільських школах України (80-90-ті роки ХХ століття). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки.— Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2003.

У роботі проаналізовано основні положення теорії морального виховання учнів, розкрито регіональні особливості морального виховання. Досліджено загальний рівень морального розвитку учнів старших класів, вплив вчителів, батьків та громадськості на моральне становлення старшокласників сільських шкіл, а також готовність студентів до морального виховання старшокласників. Визначено особливості реалізації основних завдань морального виховання старшокласників у позашкільній діяльності, вивчено виховні можливості молодіжних об'єднань, обґрунтовано основні напрями співпраці школи, сім'ї, громадськості в сучасних умовах.

Ключові слова: моральне виховання, вчитель, старшокласник, студент, позашкільна діяльність, молодіжні організації, сім'я.

АННОТАЦИЯ

Кривонис С.В. Нравственное воспитание старшеклассников в сельских школах Украины (80-90-тые годы XX столетия). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — общая педагогика и история педагогики. — Прикарпатский университет имени Василия Стефаника, Ивано-Франковск, 2003.

В работе рассматриваются главные положения теории нравственного воспитания учеников, раскрываются региональные особенности нравственного воспитания. Исследуется уровень общего нравственного развития старшеклассников, роль учителей и родителей в нравственном становлении старшеклассников сельских школ, а также особенности реализации основных задач нравственного воспитания старшеклассников в процессе внешкольной деятельности, обоснованы основополагающие направления сотрудничества школы, семьи, общественности в современных условиях.

Рассмотрено понятие нравственности и методов нравственного воспитания, исходя из воззрений народной педагогики и христианского учения.

Особое внимание уделяется раскрытию положений теории нравственного воспитания, обоснованных ведущими учеными Украины.

Определены педагогические условия, содействующие повышению эффективности нравственного воспитания старшеклассников, исследован общий уровень нравственного развития учеников старших классов, а также подготовленность учителей и студентов к осуществлению нравственного воспитания учащейся молодежи.

Установлены распространенные виды занятий старшеклассников сельских школ в свободное время, их увлечения.

Определено, что нравственное усовершенствование учеников в внешкольной деятельности тесно переплетено с возрождением молодежных организаций “Пласт”, “Сокол”, “Скиф”, “Молода Просвита”, “Украинская молодежь — Христу”, так как ведущее направление деятельности этих организаций — утверждение принципов общечеловеческой морали, воспитание патриотов своего государства.

Раскрыта нравственная ценность народных обычаев, традиций, национальных, религиозных и семейных праздников.

Пристальное внимание уделяется проблеме взаимоотношений в семье. Результаты исследования свидетельствуют, что родителям нужна помощь в овладении начальными знаниями семейной педагогики, психологии, педагогической культуры.

Значительное внимание уделяется рассматриванию места церкви, средств влияния религии в нравственном становлении старшеклассников. Результаты исследования указывают на позитивное отношение к религии со стороны родителей. Раскрыто содержание деятельности религиозных молодежных объединений, цель которых — распространение и пропаганда среди молодежи идей христианского учения.

В диссертации изложены возможные пути сотрудничества между школой, семьей, общественностью, церковью, что содействовало бы укреплению моральных норм.

Ключевые слова: моральное воспитание, учитель, старшеклассник, студент, внешкольная деятельность, молодежные организации, семья.

ANNOTATION

S.Kryvonis. Moral Education of Senior Pupils in Village Schools of Ukraine (80-90-ths of XX-th sentury). — Manuscript.

Dissertation for receiving the Candidate of Pedagogical Sciences degree, specialty 13.00.01. — General Pedagogics and the History of Pedagogics. — The Prykarpatsky University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, 2003.

The main principles of the theory of moral education have been lighted up in this paper. The regional peculiarities of moral education have been uncovered. The general level of moral development of senior pupils in village schools, the role of teacher, parents and priesthood in moral formation of youth and the level of students' readiness for fulfillment of moral upbringing process of senior pupils have been investigated here as well.

The peculiarities of realization of main tasks of moral education of pupils' senior youth in the process of out-of-school activity have been determined. The paper exposes the educational possibilities of youth

associations, substantiates the main directions of collaboration of school, family, church, the public in modern conditions.

Key words: moral education, teacher, student, out-of-school activity, youth organizations, family.

Підписано до друку 18.04.2003 р. Формат паперу 60/90/16.

Папір друкарський № 1. Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Умовний друк. арк. 0,9. Замовлення № 104.

Наклад 100 примірників.

Друкарня видавництва “Лідер”,
м. Тернопіль, вул. Кн. Острозького, 14а, кім. 210.

Папір друкарський № 1. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Умовний друк. арк. 0,9. Замовлення № 104.
Наклад 100 примірників.
Друкарня видавництва “Лідер”,
м.Тернопіль, вул.Кн.Острозького, 14а, кім. 210.